

Quid est veritas?
Wat is de waarheid?
Pilatus.

Redactie Hub Offermans.

drs. Ruud J. E. Offermans, Sittard 2024.

© alle rechten voorbehouden.

'De duijvel jaegt ons ... nu kunt gij weeten hoe de bokkereijders leven. Door duijvels ingegeven regeeren wij' (enige vermelding in eigen handschrift) / Jan van Muysen, Wellen (1774).

Er moet onder de weldenkenden een stille paniek geheerst hebben, een angstobsessie voor het 'andere', waarvan de duistere golf de wereld elk ogenblik kon overspoelen. Veel Bokkenrijders trachtten de rechters in verwarring te brengen; dat werd ook vaak van heksen aangenomen. Beide categoriën pleitten vaak onschuldig en herriepen hun bekentenissen. Sommige heksen geloofden aan hun kennis, beschuldigden zichzelf soms; de Bokkenrijders rekenden op de hulp van de duivel en geloofden aan het 'rijden': er heerste een stille angstpsychose.

Ben Lindekens.

Bokkenrijders waren bij lange na geen heksen, maar werden door de autoriteiten wel als dusdanig gezien.

Ruud Offermans.

Of ze wel of niet hebben bestaan doet niet ter zake. Ze doen iets met de Limburgse volksziel. Er is sprake van cultuuroverdracht en dat is voldoende.

Ruud Offermans.

INOUDSOPGAVE

Legende 7

Inleiding 8

Geschiedkundige schets 11

Geheim genootschap 13

Coven 17

Vilders 20

Overval op de Beukeboom 23

Achtergronden 26

Dravanten 28

Baldovers 30

Geloofsgemeenschap 34

Mistorius 35

Tater Sus 41

Werkwijze 42

Overval in Würm 43

Meerssenerbende 53

Antiquariaat 55

De oversten 58

Joachim von Glazenapp 62

In dienst van Frederik de Grote 63

Geldproblemen 66
Briefwisseling 70
Vrijmetselarij in de 18^e eeuw 77
Het treffen van de oversten 81
Gangen 83
Bokkenrijders te Maaseik 84
Bedoelingen 88
Heksenpraktijken in Overmaas 89
Overval op boer Petri 90
Dujardin 97
Terborgh 102
Nol Caldenberg 107
Kollenberg 109
Het einde 111
Waar rook is, is vuur 114
Verlichting 119
Epiloog 124

De Mythe 131
Augustus 133
Witte 137
Geertruid Bosch 142

Van Gehuchten 145

Sleinada 149

Transversaliteit 151

Omerta 155

De complicen 158

Tot besluit 163

Literatuur 164

DE LEGENDE

Inleiding

De naam Bokkenrijders (Frans: *Verts-Boucs*) komt volgens pastoor Dionis Penners uit Heerlen van een zekere Pelt, die in 1773 het gerucht zou hebben verspreid dat een oude vrouw, *Lusche Katrien* genaamd, wegens diefstal, op een bok gebonden, te Heerlen zou worden verbrand. Duizenden vreemdelingen trok dit vertelseltje naar Heerlen, doch de vrouw werd slechts verbannen, maar ondanks het bedrog van de ondeugende notaris, zou het woord *Bokkenrijders* de mensen bijgebleven zijn om de nachtdieven aan te duiden.

Volgens Russel komt de benaming Bokkenrijders voort uit het feit dat er Bokkenrijders bestonden, die 's nachts uitgaande om te stelen, op bokken reden, om hen alzo door de lucht ter plaatse te brengen, waarheen zij wensten zich te begeven.

Men heeft wel eens beweerd, dat de leden op een bok de lucht doorkliefden, alzo in enige ogenblikken, de grootste afstanden konden afleggen en van daar Bokkenrijders genoemd werden. Dit verhaal vindt zijn oorsprong daarin, dat meerdere diefstallen, in ene en dezelfde nacht plaats hadden, soms in verre van elkaar verwijderde streken. Doch deze zo overlegde diefstallen geschieden zodanig, om de bevolking angst aan te jagen en de politie op een dwaalspoor te brengen. De benaming van Bokkenrijders vindt haar oorsprong

daarin dat de bende een bokkebeeld of statuette, soms in zilver geslagen, als zinnebeeld voerde.

Nu eens stelde men de rovers voor als helden, als weldoenders van een noodlijdende bevolking, die er enkel op uit trokken om de overvloed bij de rijken weg te nemen en te verdelen onder de armen. Maar meestal toch bracht men ze in verband met de duivel. Krachtens dit verbond met Belzebub waren ook de heksen in staat door de lucht te rijden naar hun dansplaatsen. Als vervoermiddel gebruikten ze soms een bezem, soms een zwarte bok, de duivel in persoon. Dergelijke verhalen werden door het volk aanvaard als koek en ei, die van hekserij beschuldigd werden bekenden, zoals vele heksenprocessen, onder de invloed van de foltering, dergelijke nachtelijke bokkeritten.

Niets is zo met mysterie omgeven als 'de Bokkenrijders'. De literatuur barst van vaagheden en andere toespelingen, onduidelijke, verdwenen procesakten en verklaringen door middel van zware tortuur, waarin vaak werd gezegd wat de schepenen wilden horen. Getracht is hier het achtergrond verhaal achter de Bokkenrijders te vertellen. Gereconstrueerd door middel van de grote hoeveelheid literatuur die over de Bokkenrijders is verschenen. Vaak wordt gezegd dat de Bokkenrijders een verzinsel zijn een hersenspinsel van de schepenen. Toch kan ik niet anders tot de conclusie

komen, na uitgebreid de literatuur te hebben doorgenomen, dat er wel degelijk Bokkenrijders hebben bestaan (er zijn teveel bewijzen voor het bestaan. Niet alles kon door de scherprechters verzonnen zijn). Ook al noemden ze zichzelf niet zo, ze noemden zich gezellen of complicen. Wel moet gezegd worden dat er op de pijnbank vaak teveel namen werden genoemd, waardoor onschuldigen werden opgehangen. Van de andere kant is het zeker zo dat er een harde kern bestond die de touwtjes in handen had en dat deze harde kern bijna zeker werd aangestuurd 'van hoger hand'.

Volgens Lindekens willen sommige auteurs in de Bokkenrijders verlichte intellectuelen zien, die tot de voorlopers van de Franse revolutie moeten gerekend worden. Dat ze voorlopers waren staat vast, maar intellectuelen, neen. De intellectuele bovenlaag zag hun als havelozen als meelopers van een intellectualistische 'beweging'. Het is dan wel vreemd dat er van die hypothetische beweging-op-de-achtergrond weinig meer werd vastgesteld dan de relatie van Kerckhoffs met Luik, en dan nog in de late periode toen de intellectualistische revolutie in de lucht hing. Trouwens, waren er intellectuelen bij geweest, dan zou ergens formuleringen van de 'beweging' voor de dag zijn gekomen. En dan had er een werk over de Bokkenrijders kunnen ontstaan volgens een patroon zoals Schiller

nooit had kunnen bedenken. Ze waren anarchisten avant la lettre. Een duivelse bende: kandidaat wereldverbeteraars.

Geschiedkundige schets

Volgens Ramaekers en Pasing is een korte geschiedkundige schets nodig om een indruk te krijgen hoe in die tijd de maatschappij georganiseerd was, hoe de justitie werkte en hoe de bende ontstond.

Limburg is in de middeleeuwen versnipperd in talrijke kleine staatjes, waarvan sommige zijn blijven voortleven tot de Franse Revolutie. In het najaar 1794 veroverden de Sansculotten ons landje en maakten zodoende een einde aan eeuwenoude toestanden en rechtsinstellingen. Er waren verschillende zelfstandige heerlijkheden, zoals Sittard, Valkenburg en Daelhem. Midden- en Noord-Limburg behoorden gedeeltelijk tot het overkwartier van Gelder en Gulik. De politieke toestand werd bijna onontwarbaar door een groot aantal kleine heerlijkheden, die daar tussen verspreid lagen, zoals Thorn, Wittem, Stein en Elsloo. De hertog van Brabant, Karel de Vijfde werd tevens Heer van de Brabantse Landen van Overmaas. (Het oude Hertogdom Limburg werd meestal aangeduid als: 'De Landen van Overmaeze').

De veldtocht van Frederik Hendrik in 1632 bracht de gehele Maasstreek in de macht van de Hollandse

Republiek. Voor de situatie in de landen van Overmaas werd pas in 1661 een definitieve regeling bij het Partage Verdrag getroffen. Economisch was de situatie erg slecht. De versnippering van het gebied, vooral in Zuid-Limburg, maakte politietoezicht zeer moeilijk.

Tengevolge van de verarming nam de onveiligheid schrikbarend toe.

De voornaamste bron van bestaan was het landbouwbedrijf, dat in die tijd uitermate slecht ging. In de eerste helft van de achttiende eeuw brak de veepest uit, die een verschrikkelijke verwoesting onder de veestapel aanrichtte. Juist deze armoede, mede in de hand gewerkt door zware oorlogsschattingen, fourageringen en inkwartiering van doortrekkende troepen deed de geruineerde landslieden naar de alcohol grijpen. Het begin van wat de gruwelijkste tijd in Limburg zou worden brak aan. De tijd was rijp voor het ontstaan van de eerste bende van de Bokkenrijders.

Gewoonlijk verdeelt men het optreden van de Bokkenrijders in drie perioden. Dit is niet geheel juist. In feite is er maar één periode van 1732 tot 1776, waarin de Bokkenrijders opereerden. Gemakshalve kan men deze tijd echter in twee perioden verdelen: de tijd van de eerste bende van 1732 tot 1743 en de tijd van de tweedebende van 1755 tot 1776. In een tussenstadium van 1749 tot 1751 was er nog een bende, die voornamelijk in Schinnen, Geleen en omgeving optrad.

Deze tussenperiode kan bij de eerste bende gerekend worden, omdat de meeste leden voornamelijk uit de eerste bende afkomstig waren. De Bokkenrijders opereerden in Zuid- en Midden-Limburg en de aangrenzende Duitse en Belgische gebieden. Het operatieterrein lag ongeveer tussen Roer en Maas, op Belgisch gebied vanaf de Maas tot achter Diest in Belgisch Brabant. Het dorpje Wellen kan tot een centrum gerekend worden.

Geheim genootschap

Lindekens vervolgd: ...de Bokkenrijders dus als geheim genootschap. Ja, het zit er wel in. Een inwijdingsritueel, een bundel geboden en verboden, een organisatorisch verband, lokale cellen, afgesproken herkenningstekens of herkenningswoorden, en een eendrachtigheid in werking en inhoud die over tientallen jaren strekt. Maar een verband met de vrijmetselarij kan ik niet aannemen. Alleen werden de benden van Overmaas misschien een tijd gemanipuleerd door een loge met een politiek doel, vermoedelijk gevestigd in Luik en met Le Haen als verbindingsman. Een indirecte, zeer verre verwantschap van de Bokkenrijders met de vrijmetselarij zou er kunnen zijn: 'de laatste schakel in een keten die zijn uitgangspunt vindt in de oude heidense mannenbonden.' Waarbij de vrijmetselarij zou neerkomen op een intellectualistisch teruggrijpen, het

bokkenrijden daarentegen een overleving zou zijn van het oude geloof dat door die mannenbonden werd beleden.

Wieërs zoekt het in klimatologische omstandigheden en epidemieën: 'Volgens hem zwierven broodeloze soldaten rond en trachtten op allelei manieren aan de kost te geraken. Ze sloten zich aan bij andere leeglopers en stalen en plunderden waar ze konden. De veepest sloeg in West-Europa voor het eerst toe in de periode 1713-1720. De boeren konden dan ook alleen hopen op de sterke natuur van de dieren of op de tussenkomst van de Allerhoogste. Door het afsterven van het vee was er minder mest voorhanden met als gevolg een lagere opbrengst bij de akkerbouw en dus hogere graanprijzen voor een toch al arme bevolking. Klimaathistorici menen een kleine ijstijd te herkennen van 1430-1850. Vooral tijdens de Oostenrijse successieoorlog (1740-1748) en het laatste kwart van de 18^e eeuw kwamen koude winter voor. De Maas vroom regelmatig dicht. De winter van 1739-1740 bracht voor heel Europa zware sneeuwval en vorst tot mei, met als gevolg hongersnood en sterfte. Daar bovenop bracht 1740 veel regen met overstromingen. Dit alles betekende dat onze voorouders nooit de gelegenheid kregen te herstellen van deze rampen, integendeel.' Oversteegen spreekt van een armoede-identiteit.

Verstappen en Simons sluiten zich hierbij aan: Het ontstaan en de groei van de Bokkenrijders viel samen met een periode van grote sociale verwarring en morele ontreddeering, die de meest gevestigde waarden aantasten. Ongewoon was het verschijnsel niet, het bleek veeleer het resultaat van een eeuwenlang altijd meer en meer om zich heen grijpend pauperisme. In die tijd immers waren onze gewesten het centrale punt van woelingen en oorlogen en meteen ook van een op buit beluste soldateska. Zelfs de korte tussenpozen van vrede boden geen veiligheid. Dan krioelden de wegen van achtergebleven krijgslieden die, brodeloos geworden, roofden en plunderden waar ze de kans schoon zagen. Deserteurs en vagebonden hadden het werkelijk voor het zeggen bij ontsteltenis van een georganiseerde politiemacht.

Het hoefde niemand te verwonderen dat de bevolking tenslotte in doffe berusting neerzat. Werken werd een ijdel begrip, en waar nog mogelijk was prestatie te leveren, namelijk de landbouw, vreesde men al te zeer de constante opeisingen, waardoor de velden onbewerkt bleven. Tot overmaat van ramp, of logisch gevolg?, werd de veestapel in de eerste helft van de 18^e eeuw getroffen door de veepest. De hele samenleving takelde af. Het gebrek aan sociale maatregelen van de kant van de staat en gemeenschap, bracht de bevolking tot de bedelstaf.

Dat zich aldus gevaarlijke roversbenden konden vormen ligt voor de hand.

Blok gaat niet verder dan: in augustus 1776 vatten de schepenen van het hooggerecht te Valkenburg hun oordeel over de bende samen in een brief aan de Staten-Generaal. Daarin stellen ze: *dat het samenzweren van dit vloekgespan niet slechts is geweest een associatie tot stelen en roven, maar dat het wezenlijk inzicht is geweest om door een nieuwe op te richten religie die van de christelijke religie met en nevens de politie te vernietigen, alle goederen gemeen maken en dus de soevereine macht haar wettig gezag te ontweldigen, hierom hebben de hoofden der bende van dorp tot dorp binnen Uw Hoog Mogende en naburige landen zo sterk voor hun bende doen rekruteren, en dat voor dit met effect te kunnen doen door hun hoofden snaphanen met twee loopen te Luik waren besteld geworden.*

Deze belangrijke periode in de Limburgse cultuur treedt, zoals gezegd, op in de 17^e en 18^e eeuw, waarin de bevolking, zoals gezegd, veel te lijden had van oorlogen, epidemieën, mislukte oogsten, honger, armoede en kou. Het banditisme in de vorm van benden drukten het verzet uit dat algemeen aanwezig was. Kenmerken van de Bokkenrijders waren: onchristelijke dood (spuwen op het kruis), schijnvroomheid voor beveiliging, het sollen met hosties (bespuwen, vertrappen, verbranden),

vertrappen, spuwen en verbranden van het kruisbeeld, drinken van een bedwelmende drank en miskennen van de kerkelijke wetten en de sacramenten. Deze verzetsvorm tegen onderdrukking, die de autoriteiten niet de kop in konden drukken, vormden een voortdurende aantasting en bedreiging van de verhoudingen. Hierdoor vervulden de Bokkenrijders de transversale (cultuuroverdracht) functie van 'de Robin Hoods' van Limburg.

Coven

Al in 1738 waren ze bijeengekomen op de Heksenberg in de buurt van Heerlen. 't Cuijperke, alias Leonard Jessen had hen hiervoor gevraagd. Wij laten nu de gedetineerde Henri Schrijen uit Schinnen aan het woord: *Den geditineerde verklaert oock over omtrent de twelfff off derthien jaeren geleden eenen eedt gedaen te hebben in de Helderheijde (Heerlerheide) dicht bij den Hetzenbergh (Heksenberg) waer toe hem aengeroepen hadde meer gemeld Cuyperkens (Leonard Jessen) van Schinnen ende is met Lambert Cremers, 't Cuyperken, Geerlingh Daniëls, Thijs Swinnen, Wijn Wijnen gegaen tot op de Aekerstraete bij de afdoender (vilder) tot Honsbroek, alswanneer den selven en synnen soone Henric met hem was gegaen tot op die voors. heyde omtrent den gem. bergh ende aldaar gevonden in eene delle twelfff a dertien andere waer onder hy heeft gekent Gavarelle van Geleen, alswanneer sy alle te saemen hun*